

ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ συζητεί
με τον ΣΤΕΛΙΟ ΓΙΑΜΑΡΕΛΟ
για την αρχιτεκτονική
και τη θεωρία της

Επιμέλεια – Πρόλογος
ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΑΤΟΣ

ΝΕΦΕΛΗ

portfolio

αρχιτεκτονική ιστορία, θεωρία και κριτική

© 2018 Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ, Στέλιος Γιαμαρέλος και Αναστάσιος
Κωτσιόπουλος
ISBN: 978-960-504-206-6
Αρ. έκδοσης: 1531

Τυπογραφική διόρθωση: Πάνος Ασίθας
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Α. Γιακουμακάτος
Σχεδιασμός βιβλίου: Π. Δουβίτσας
Εκτύπωση: Fotolio
Βιβλιοδεσία: Ηλίας Μπουντάς και Σάμης Βασιλειάδης

portfolio © 2018 Ανδρέας Γιακουμακάτος

Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ
Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80
τηλ.: 210 3639962 – fax: 210 3623093
e-mail: info@nnet.gr
<https://nefeli.fairead.net/portfolio>

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

11

Εισαγωγή

Υπήρξαμε ποτέ μεταμοντέρνοι;

17

Για το μεταμοντέρνο στην αρχιτεκτονική

41

Ευρετήριο κύριων ονομάτων

145

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- 1/2.** Πολυτεχνική Σχολή Πανεπιστημίου Κύπρου
- 3/4.** Δημοτικό Πολιτιστικό Κέντρο στη Νάουσα
- 5.** Κατοικία 2 στην Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης
- 6.** Δημοτική Πινακοθήκη & Μουσείο Κασιόγρα Λάρισας
- 7.** Καλοκαιρινή κατοικία 1 στη Βουρβουρού Χαλκιδικής
- 8/9.** Καλοκαιρινή κατοικία 2 στη Βουρβουρού Χαλκιδικής
- 10.** Καλοκαιρινή κατοικία 3 στη Βουρβουρού Χαλκιδικής
- 11.** Μεταβατικό κτίριο του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στον Βόλο
- 12.** Οι βασικοί χειρισμοί του νέου ρυθμιστικού σχεδίου Α.Π.Θ.
- 13/14.** Νέα πτέρυγα της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Α.Π.Θ.
- 15.** Νέα μονάδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.
- 16/17.** Νέα μονάδα της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Α.Π.Θ.
- 18.** Ίδρυμα Ιατροβιολογικών Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών
- 19/20.** Γενικό Τμήμα του Πολυτεχνείου Κρήτης
- 21.** Κεντρικά γραφεία της Alumil
- 22.** Ενίσχυση και ανασχεδιασμός του κτιρίου Τοπογράφων του Α.Π.Θ.
- 23.** Καλοκαιρινή κατοικία 4 στη Βουρβουρού Χαλκιδικής
- 24.** Πολιτιστικό Κέντρο Κρασσά στη Θεσσαλονίκη

- 25/26.** Ρυθμιστικό σχέδιο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- 27.** Ρυθμιστικό σχέδιο Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
- 28/29.** Συντακτική ανάλυση και πρόταση για τμήμα της κεντρικής περιοχής του Δήμου Θεσσαλονίκης
- 30.** *Simulacrum*
- 31.** *Περίπατος*
- 32.** Μεταβατικό κτίριο του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στον Βόλο
- 33.** Ίδρυμα Ιατροβιολογικών Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών
- 34.** Το εξώφυλλο του βιβλίου *Κριτική της αρχιτεκτονικής θεωρίας*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το κείμενο που ακολουθεί, για το μεταμοντέρνο στην ελληνική αρχιτεκτονική, ξεκίνησε ως συνέντευξη του Αναστάσιου Κωτσιόπουλου στον Στέλιο Γιαμαρέλο το 2013, για να εξελιχθεί τέσσερα χρόνια αργότερα σε ένα ιδιότυπο παιχνίδι μεταξύ του Αρχιτέκτονα, του Ερευνητή και του Ιστορικού, σε ένα «παιχνίδι των ρόλων» μεταξύ εκπροσώπων διαφορετικών γενεών που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του περιεχομένου του βιβλίου, ο καθένας σε διαφορετική εποχή και με τον δικό του διακριτό τρόπο. Το θέμα είναι πάντα ενδιαφέρον, τόσο για να εξετάσουμε για άλλη μια φορά αν η ιστορία της ελληνικής αρχιτεκτονικής παρήγαγε –ή δεν παρήγαγε– περισσότερο μεταμοντερνισμό από όσον στην πραγματικότητα κατανάλωσε (για να παραφράσουμε τον Winston Churchill) όσο και για να προβληματιστούμε για άλλη μια φορά για τη συνθετότητα της έννοιας του μεταμοντέρνου. Από το μακρινό εκείνο 1966, όταν το MoMA της Νέας Υόρκης αποφάσισε να τυπώσει το μικρό πόνημα του Robert Venturi περί πολυπλοκότητας και αντίφασης, τίποτα δεν είναι πλέον όπως πριν. Και τούτο επειδή η πολυπλοκότητα και η αντίφαση δεν είχε να κάνει μόνο με την αρχιτεκτονική ούτε αφορούσε απλώς ένα ακόμη στυλιστικό ιδίωμα αλλά εισήγαγε έναν τρόπο σκέψης γύρω από τα πράγματα που θα μας ακολουθούσε μέχρι σήμερα και θα καθόριζε τη συνολική και συλλογική αντίληψη

ζωής με ό,τι θετικό και αρνητικό τούτο μπορεί να σημαίνει για την ιστορική συγκυρία σε πλανητικό επίπεδο.

Ο Στέλιος Γιαμαρέλος με τη συνέντευξη αυτή και στο πλαίσιο της γενικότερης έρευνάς του για το μεταμοντέρνο στην Ελλάδα επιχειρεί να αντλήσει όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία για την τεκμηρίωση μιας άποψης, με τα εργαλεία μιας ήδη διαμορφωμένης «αγγλοσαξονικής αντίληψης» για τους τρόπους προσέγγισης αυτού που αποκαλούμε ιστορία και θεωρία της αρχιτεκτονικής. Με τις ερωτήσεις του προς τον Τάσο Κωτσιόπουλο δεν προσπαθεί μόνο να εμβαθύνει στην πραγματικότητα της αρχιτεκτονικής πρακτικής των προηγούμενων δεκαετιών, που –υποτίθεται πως– συνέθεσαν το χρονικό πεδίο ανάπτυξης του ελληνικού μεταμοντερνισμού, αλλά ανιχνεύει και τους σύγχρονους τρόπους πρόσληψης αυτής της μνήμης και τη σημασία της συγκεκριμένης κληρονομιάς στη σημερινή συζήτηση για την αρχιτεκτονική στην Ελλάδα. Με την έννοια αυτή, δείχνει κάθε τόσο «να επαναφέρει στην τάξη» τον συνεντευξιαζόμενο, που πολύ φυσικά και ευνόητα παρασύρεται σε μια γενικότερη αυτοβιογραφική αφήγηση και μια ευρύτερη πλαίσισωση της γενικότερα διαμορφωμένης θεωρητικής αντίληψής του για την αρχιτεκτονική.

Παρ' όλα αυτά, δεν είμαι βέβαιος πως έχει γίνει κατανοητό τι ακριβώς υπήρξε ο μεταμοντερνισμός στην ελληνική αρχιτεκτονική και ποιες ακριβώς ήταν οι σε υλοποιημένη εφαρμογή μεταφρασμένες εκδοχές του. Νομίζω πως το πρόβλημα είναι ότι η συζήτηση για τον μεταμοντερνισμό στη δεκαετία του 1980 αποτελούσε περισσότερο μετάφραση της αγωνίας της

νέας γενιάς των Ελλήνων ερευνητών που έρχονταν από το εξωτερικό για τη δημιουργία μιας «εσωτερικής πραγματικότητας» που να εναρμονίζεται με εκείνη στις χώρες των σπουδών τους, παρά μια εσωτερική, δηλαδή εντόπια, ανάγκη που προέκυπτε από μια ήδη διαμορφωμένη αρχιτεκτονική πρακτική. Με άλλα λόγια, επιδιώχθηκε η κατασκευή μιας μόδας παρά μια συζήτηση που να ανταποκρίνεται σε μια εν εξελίξει «μεταμοντέρνα συνθήκη» (αρκεί να ξεφυλλίσει κανείς τα αφιέρωματα των *Αρχιτεκτονικών Θεμάτων* του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1980). Μιλάμε ακριβώς για τη δεκαετία του 1980, λίγα χρόνια δηλαδή μετά την πτώση της χούντας, σε μια χώρα που προσπαθεί να βρει τον βηματισμό της σε κάθε επίπεδο και να αποκαταστήσει επιτέλους μια ουσιαστική επαφή με ένα ευρύτερο, διεθνές πλαίσιο συζήτησης και ανταλλαγής ακόμη και στην αρχιτεκτονική, μια πειθαρχία που στον τομέα της ιστορίας και της θεωρίας βρισκόταν τότε ακόμη σε νηπιακό επίπεδο. Μας διαφεύγει ίσως ότι ο μεταμοντερνισμός είναι καθαρά αγγλοσαξονικό φαινόμενο, υπήρξε δημιούργημα των εξελιγμένων μεταβιομηχανικών κοινωνιών και αναπτύχθηκε σε χώρες όπου η παράδοση του μοντέρνου δεν εδραιώθηκε ποτέ ως ισχυρή και επικρατέστερη. Αν δεν το αντιλαμβανόμαστε με μια επίσκεψη στις Ηνωμένες Πολιτείες, αρκεί να διαβάσουμε το *Los Angeles: The Architecture of Four Ecologies* του Reyner Banham (1971) ή λίγα βιβλία άλλων ιστορικών για να καταλάβουμε τη γενεαλογία και τη σημασία του μεταμοντερνισμού σε εκείνη τη χώρα. Η ιστορική και πολιτισμική παράδοση των ΗΠΑ και η διαμόρφωση του αστικού

περιβάλλοντος των αμερικανικών μεγαλουπόλεων –και όχι μόνο– δικαιολογούν, θα έλεγα, απόλυτα τη διατύπωση των αρχιτεκτονικών φαινομένων όπως αυτή που επιχείρησε εκεί η κουλτούρα του μεταμοντερνισμού. Αντίστοιχα η Ευρώπη (αλλά όχι η Σκανδιναβία, κάτι που αξίζει περαιτέρω σχολιασμό) προσέγγισε τις ιστορικές προϋποθέσεις του μεταμοντέρνου με τρόπο στοχαστικό ή και νοσταλγικό, παράγοντας έναν εξαιρετικά ζωντανό αρχιτεκτονικό διάλογο αλλά και αρχιτεκτονική και ντιζάιν ενίοτε μεγάλου ενδιαφέροντος.

Ο Τάσος Κωτσιόπουλος ανήκει σε εκείνη τη «γενιά του 1980» (είχε και εκείνος μόλις επιστρέψει από το εξωτερικό), αλλά δεν είναι αυτός ο λόγος που δείχνει ίσως ο καταλληλότερος σήμερα για να μιλήσει για ένα θέμα όπως εκείνο του «ελληνικού μεταμοντερνισμού». Το συνολικό έργο του είναι παράδειγμα ενός εκφραστικού –και ενίοτε πληθωρικού– εκλεκτικισμού, τον οποίο ποτέ δεν αποποιήθηκε ούτε πρόδωσε, ακόμη και όταν οι «αναφορές» ήταν ορατές και αναγνωρίσιμες. Η αρχιτεκτονική του (και ακόμη περισσότερο η αποκαλυπτική ζωγραφική του) κινείται με καλλιεργημένη δεινότητα ανάμεσα σε ιδιώματα, εκφράσεις, διατυπώσεις, επιλύσεις που διατρέχουν όλη την ιστορία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, μεταξύ άλλων από τον Michael Graves και τον Louis Kahn ως τον James Stirling και τον Aldo Rossi. Πρόκειται για έναν καταπληκτικό και επιδέξιο χειρισμό αναφορών που οδηγεί στη σύνθεση ενός έργου όχι μόνο προσωπικού αλλά και πρωτότυπου για την ελληνική πραγματικότητα. Το έργο του Κωτσιόπουλου συνθέτει ένα ουσιαστικό corpus για να κα-

τανοήσουμε τις λανθάνουσες δυνατότητες αλλά και τα όρια του μεταμοντέρνου στην Ελλάδα. Ο Κωτσιόπουλος, ωστόσο, ας μου επιτραπεί να πω ότι είναι «μεταμοντέρνος». Προσεγγίζει τα ζητήματα με μια «πολλαπλή» ματιά, έναν σχετικισμό και μια διάθεση πλουραλιστικής αντίληψης, αλλά και με μια «ελαστικότητα» και ανεκτικότητα την οποία ενίοτε προσωπικά ζηλεύω και η οποία μπορεί να αποτελεί πηγή δημιουργικής προσέγγισης και έμπνευσης. Από την άποψη αυτή, νομίζω πως είναι ένας από τους αντιπροσωπευτικότερους και πιο χαρακτηριστικούς «μαθητές» ενός άλλου μεγάλου δασκάλου της ελληνικής αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης, του Δημήτρη Φατούρου, τον οποίο άλλωστε ο ίδιος θαυμάζει ιδιαίτερως από,τι γνωρίζω.

Η συνέντευξη Κωτσιόπουλου – Γιαμαρέλου εξελίσσεται σε τρία μέρη: καταρχήν, γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού των όρων με τους οποίους μπορεί να είναι εφικτή μια θεωρητική συζήτηση σήμερα για τον ελληνικό μεταμοντερνισμό. Στη συνέχεια, ο συνεντευξιζόμενος αποκλίνει σε έναν –πολύ χρήσιμο άλλωστε– σχολιασμό του αρχιτεκτονικού έργου του, κυρίως των κτιρίων και συγκροτημάτων για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Στο τέλος, ο Κωτσιόπουλος επιστρέφει σε ένα προσφιές θέμα του –το γνωρίζω από τα χρόνια της συνδιδασκαλίας μας στην Αρχιτεκτονική Σχολή της Θεσσαλονίκης– την αναδιατύπωση δηλαδή των σημείων αναφοράς που αφενός σχετίζονται με την οικοδόμηση της δικής του θεωρίας της αρχιτεκτονικής στα χρόνια του Εδιμβούργου και αφετέρου κινούνται από τον Bill Hillier στον Juan Pablo Bonta, από

τον T. S. Kuhh στον Paul Feyerabend, από τον Imre Lakatos στον Noam Chomsky. Η σύνθεση που παρουσιάζεται εδώ είναι πολύ καλά συγκροτημένη και αποτελεσματική, αντάξια της θεωρητικής συγκρότησης του Κωτσιόπουλου, η οποία βρήκε αντίστοιχα αποτελεσματική εφαρμογή και ακροατήριο στα χρόνια της διδασκαλίας του στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Πέρα όμως από τα ζητήματα της θεωρίας, η συνέντευξη αυτή αξίζει και για έναν άλλο λόγο: για την ωριμότητα, την ειλικρίνεια και την αποστασιοποιημένη ματιά με τα οποία ο Κωτσιόπουλος σχολιάζει πολύ απλούστερα θέματα, και για τον τρόπο που προσεγγίζει την ουσία των πραγμάτων μιλώντας εδώ και εκεί για εκ πρώτης όψεως μικρά ζητήματα της σύνθεσης, της διδασκαλίας και της αρχιτεκτονικής πρακτικής. Πρόκειται για ελάχιστα διαμαντάκια έντιμης ενδοσκοπήσης, χρήσιμα για να κατανοήσει κανείς τι ακριβώς είναι η δουλειά του αρχιτέκτονα, ποια διλήμματα θέτει και ποιες δεξιότητες απαιτεί. Η ματιά του Κωτσιόπουλου είναι φρέσκια, άμεση και ταυτόχρονα καλά δομημένη, συνεπώς πολύ ωφέλιμη σήμερα, σε μια συγκυρία όπου ανάμεσα στην κρίση του επαγγέλματος και στην κρίση των μέσων και εργαλείων προβολής η συζήτηση για την αρχιτεκτονική στην Ελλάδα βρίσκεται στο χειρότερο δυνατό σημείο αφασίας και συμπίεσης, κλείνοντας ίσως έναν κύκλο από εκείνες τις αρχές της δεκαετίας του 1980, οπότε όλα ξεκίνησαν.

Ανδρέας Γιακουμακάτος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπήρξαμε ποτέ μεταμοντέρνοι;

«Μεταμοντέρνο στην Ελλάδα; Τι είναι αυτό; Άραγε υπάρχει;», «Είσαι σίγουρος ότι χρειάζεται να γραφούν πάνω από τριάντα σελίδες για ένα τέτοιο θέμα;», «Επιτέλους και κάποιος που το ανακινεί! Κανείς άλλος δεν μιλά γι' αυτό εδώ». Μέσα στον αυθορμητισμό τους, οι πρώτες αντιδράσεις τριών Ελλήνων αρχιτεκτόνων, όταν τους ανακοίνωνα το γενικό θέμα της υπό εκπόνηση διατριβής μου το καλοκαίρι του 2013, ήταν χαρακτηριστικές. Δεν εξέφραζαν απλώς τις πρώτες εντυπώσεις των συνομιλητών μου αλλά αποκάλυπταν και τις ήδη εδραιωμένες αντιλήψεις τους για το συγκεκριμένο θέμα. Συνοψίζοντας τις αντιλήψεις αυτές, θα συμπέρανε κανείς ότι το μεταμοντέρνο στην ελληνική αρχιτεκτονική –αν υπάρχει– είναι τόσο περιθωριακό που τείνει να γίνεται αόρατο. Σε κάθε περίπτωση, είναι κάτι για το οποίο οι Έλληνες αρχιτέκτονες προτιμούν να μην ομιλούν.

Ωστόσο, οι αποκρίσεις των τριών αρχιτεκτόνων διαφοροποιούνται ως προς τις προσδοκίες τους σε σχέση με το συγκεκριμένο θέμα. Από την ολοκληρωτική σχεδόν απόρριψη του μεταμοντέρνου στην Ελλάδα που διακρίνεται στην πρώτη, περνάμε στη μερική αποδοχή που χαρακτηρίζει τη δεύτερη και στον ενθουσιασμό που εκδηλώνεται στην τρίτη. Υπό αυτό το πρίσμα, δεν είναι επίσης τυχαίο ότι και οι τρεις αποκρίσεις προέρχονται από αρχιτέκτονες που αποφοίτησαν από το

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο στις αρχές των δεκαετιών του 1990, του 2000 και του 2010 αντίστοιχα.

Με την πάροδο του χρόνου φαίνεται ότι συντελείται μια σταδιακή αλλαγή στη στάση των Ελλήνων αρχιτεκτόνων πάνω στο συγκεκριμένο θέμα. Το γεγονός ότι η αλλαγή αυτή παρακολουθεί την ηλικιακή τους διαφορά υποδηλώνει πως η συζήτηση για το μεταμοντέρνο στην αρχιτεκτονική έχει τη δική της ιστορία. Τα κατάλοιπά της, μάλιστα, είναι απολύτως ανιχνεύσιμα, ενώ καθορίζουν τη σχετική συζήτηση και στον παρόντα χρόνο. Χωρίς το πλαίσιο που θέτει λοιπόν η συγκεκριμένη ιστορία, είναι δύσκολο να κατανοηθεί και η ιδιαιτερότητα της συμβολής του Αναστάσιου Μ. Κωτσιόπουλου στο συγκεκριμένο θέμα. Κι αυτό ισχύει τόσο για τότε, που ο όρος «μεταμοντέρνο» παρέπεμπε στην πιο πρόσφατη αρχιτεκτονική θεωρία, όσο και τώρα, που το μεταμοντέρνο έχει πλέον γίνει κι αυτό μια ιστορία του πρόσφατου παρελθόντος.

Η δεκαετία του 1980 και το μεταμοντέρνο ως θεωρία

Όσα ανέφερα παραπάνω συντείνουν με λίγα λόγια στο εξής: το να μιλά κανείς για το μεταμοντέρνο στην αρχιτεκτονική δεν ήταν πάντοτε τόσο απλή υπόθεση όσο μπορεί να μοιάζει σήμερα. Για περίπου τρεις δεκαετίες η χρήση του όρου ή η απόδοση της συγκεκριμένης «ετικέτας» στο έργο ενός αρχιτεκτονικού γραφείου σχεδόν ισοδυναμούσε με ιδιώνυμο αδίκημα. Κι αυτό διότι η διαμάχη για το μεταμοντέρνο τη δεκαετία του

1980 συντελέστηκε με τους ηθικοπλαστικούς όρους του αρχιτεκτονικού λόγου του μοντέρνου. Τα ίχνη αυτής της ηθικοπλαστικής στάσης είναι ακόμη και σήμερα ορατά στον δημόσιο λόγο για την αρχιτεκτονική στην Ελλάδα. Έτσι, ακόμη και αρχιτέκτονες που, όπως ο Κωτσιόπουλος, προσέγγισαν την «πολλαπλότητα και ευκινησία της αρχιτεκτονικής θεωρίας» και «τη συνακόλουθη λεγόμενη μεταμοντέρνα τάση» ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 αισθάνονται ακόμη την ανάγκη να απαντούν σε πιθανές κατηγορίες «αμαρτίας» ή «ενοχής» όταν αναφέρονται σε παρεμφερείς προβληματισμούς τους στον παρόντα χρόνο.¹ Κι αυτό δεν αποτελεί αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο. Σε πολλές περιπτώσεις, και στον ευρύτερο δυτικό κόσμο, το «μεταμοντέρνο» κατέστη συνώνυμο του μυστηριώδους «Άλλου» που απειλούσε την τοπική αρχιτεκτονική κοινότητα. Έτσι, από τη σειρά διαλέξεων της «Μεγάλης Διαμάχης» στο Royal Institute of British Architects στο Λονδίνο το 1982–1983 μέχρι τις συναφείς θεωρητικές αφισμαχίες στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1980, η σχετική συζήτηση διεξαγόταν με τους μανιχαϊστικούς όρους του μοντέρνου εναντίον του μεταμοντέρνου.² Συσκότιζε έτσι και τους κρίσιμους

---

1. Βλ. Α. Μ. Κωτσιόπουλος, *Κριτική της αρχιτεκτονικής θεωρίας*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1985, σ. 18 και 44· του ίδιου, «Σταθερότητα και ευκινησία: Μια αυτοκριτική προσέγγιση», στο Ανδρέας Γιακουμακάτος (επιμ.), *Ελληνική αρχιτεκτονική στον 20ό και 21ο αιώνα. Ιστορία – θεωρία – κριτική*, Αθήνα, Gutenberg, 2016, σσ. 649–659, ιδιαιτέρα σ. 658.

2. Βλ. *RIBA Transactions* 3 και 4 (2/1 και 2/2), 1983. Πβ. Σάββας Κο-